

Kültürel Şiddet ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Relationship between Cultural Violence and Religion

Mehmet Emin SARIKAYA**

 0000-0002-7550-4727

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 09. 09. 2022
Düzeltilme Talebi: 31. 10. 2022
Son Düzeltilme: 02. 11. 2022
Kabul: 24. 11. 2022
Online Yayım: 15. 12. 2022

Anahtar Kelimeler:

Din Sosyolojisi
Çatışma
Barış
Kültürel Şiddet
Din

ÖZ

Çatışma çözümü ve barış inşası literatürü 20. yy. başlarından itibaren çalışılmaya başlansa dahi özellikle 2. Dünya Savaşı'na müteakip bölgesel ve etnik çatışmaların artan yoğunluğu bu alandaki teorik ve pratik çalışmaları hızlandırmıştır. Çatışma ve barışa dair farklı tanımlar ve sınıflamalar ortaya konulmuş klasik çatışmayı durdurma misyonunun çok daha ilerisine gidilerek sürdürülebilir barışın tesisi üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu alanın öncü isimlerinden olan Johan Galtung'un pozitif barış ve şiddetin sınıflandırılması noktasında ortaya koyduğu çaba uluslararası çatışmalardan, gruplar ve kişilerarası çatışmalara değin uygulanan teorilerin gelişimine ön ayak olmuştur. Bu çerçevede bu araştırmanın problemi kültürel şiddet ve din ilişkisini açıklamaya çalışmaktır. Araştırmada çatışma kavramı, çatışma çözüm süreci, kültürel şiddetle ilişkisi ve son olarak kültürel şiddetin dini görüşleri ele alınmaktadır. Çalışma nicel araştırma metodunu benimsemektedir. Ele alınan kavrama dair literatürdeki teori ve kavramlar analiz edilmiştir. Yapılan araştırma din bilimleri ile uluslararası ilişkiler biliminin ortak çalışmalar yürütebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Kültürel şiddet kavramına dair İngilizce literatürde spesifik çalışmaların sayısı azdır. Çalışmanın, Türkçe literatürde kültürel şiddet kavramı ve din boyutunun kavramsal incelemesini yapan öncü araştırma olduğu ifade edilmelidir. Böylece çatışma çözümü araştırmalarında dinin bir değişken ve aktör olarak belirginleşmesine fayda sağlanacağı düşünülmektedir.

ARTICLE INFO

Submitted: 09. 09. 2022
Revision Requested: 31. 10. 2022
Final Revision Received: 02. 11. 2022
Accepted: 24. 11. 2022
Published Online: 15. 12. 2022

Keywords:

Sociology of Religion
Conflict
Peace
Cultural Violence
Religion

ABSTRACT

Conflict resolution and peacebuilding literature 20th century. Even though it was starting to be studied from the very beginning, the increasing intensity of regional and ethnic conflicts, especially after the Second World War, accelerated the theoretical and practical studies in this field. Different definitions and classifications of conflict and peace have been put forward, and studies have been carried out in the establishment of sustainable peace by going far beyond the classic mission of stopping the conflict. The effort put forth by Johan Galtung, one of the leading names in this field, at the point of positive peace and classification of violence, has pioneered the development of theories applied from international conflicts to the group and interpersonal conflicts. In this context, the problem of this research is to try to explain the relationship between cultural violence and religion. The research discusses the concept of conflict, the conflict resolution process, its relationship with cultural violence and the religious views of cultural violence. The study adopts the quantitative research method. The theories and concepts in the literature regarding the concept discussed were analyzed. The research is essential in terms of showing that the science of religion and international relations can carry out joint studies. There are few specific studies in the English literature on the concept of cultural violence. It should be stated that the study is a pioneering research that conceptualizes the idea of cultural violence and religion in Turkish literature. Thus, it is thought that it will be beneficial to clarify religion as a variable and actor in conflict resolution research.

*1Yazar İletişim/ Corresponding Author: Mehmet Emin Sarıkaya (Arş. Gör.), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye ✉ mesarikaya@ybu.edu.tr
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Sarıkaya, M. E. (2022). Kültürel şiddet ve din ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 3(3), 294-305. doi:10.52108/2757-5942.3.3.6

1 Giriş

Şiddetin, çatışmanın ve barışın kaynağından ve aktörlerinden bahsedilebilir. Burada aktör kavramı ile çatışan kişiler veya gruplar kastedilmektedir. Bu yönüyle çatışma süreçlerine dair yapılacak bir araştırmanın kapsamı hem bireysel hem de toplumsal alanı ihtiva eder (Galtung, 2013, 140). Sosyal bilim disiplinleri, bireye ve topluma dair sistematik incelemeler yaparken aynı zamanda çatışmaların kaynağı, süreci ve çözümüne dair görüşler ve teoriler oluşturmaktadır. Örneğin, su krizi ile ilişkili muhtemel bir 3. Dünya Savaşı veya bağımlılık ile ilişkili çocuklara yönelik aile içi şiddet araştırmaları bu nevi çalışmalar arasında sayılabilir.

Özellikle sosyolojinin ve pek çok sosyal bilim disiplininin kurucusu figürleri olan Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber çatışma kavramıyla yakından ilgilenmişlerdir. Marx, toplumdaki ekonomik çatışmalardan bahsederken (Marx - Engels, 1848), Durkheim toplumsal barışın sağlandığı, toplumsal uzlaşmayı bozan anomik durumları incelemiştir (Durkheim, 1912). Sosyal bilimlerin, sosyal politika ile dirsek temasını kabul etmeyen Weber, statü grupları çerçevesinde ideal çıkarlar üzerinden çatışmaya dair olguları toplumsal meseleleri anlamak için kullanmıştır (Bendix, 1978, 86-87). Bu temel motivasyonlarla birlikte şiddet, çatışma ve barış kavramlarının birbirleri ile ilişkili olduğu, sosyal bilimcilerin, çatışmayı sadece güç, rekabet, statü gibi bir tarafın lehine olan ve çatışan diğer tarafın kazanımlarına yansımaya bir süreç şeklinde değerlendirmedeği ifade edilmelidir (Dahrendorf, 1959; Coser, 1964; Giddens, 1979).

Çatışma kavramına ilişkin sadece olumsuz bir bakış açısı, çatışmanın insanlığın doğal durumu olarak görülmesi, uzlaşının önünün kapanması anlamına gelmektedir. Oysaki çatışma, aynı zamanda grup aidiyetini belirginleştiren, grup sınırlarını çizen, grup dayanışmasını artıran bir süreçtir. Benzer bir katma değer sağlayan ilişki biçiminin, sosyal bilim bilgisinin üretilme süreçleri ile de yakından ilgili olduğu görülür. Sosyal bilimcilerin de kendi araştırma alanlarında, meslektaşları ile entelektüel çatışmalar yaşadığı bilinmektedir (Harskamp, 2015, 1-3).

Farklı sosyal bilim disiplinlerinin çatışma ve çatışma çözümü süreçlerine dönük ilgileri söz konusudur. Örneğin psikoloji bilimi kişinin barışa ve şiddete dair tutum ve davranışlarını çözümler. Sosyoloji toplum ve grup düzeyinde çatışmanın ve barışın 'ben' ve 'biz' durumundaki yansımalarını, çatışan tarafların güç, statü vb. ile ilişkilerini açıklar. Siyaset, uluslararası ilişkiler makro planda çatışmaların nedenlerini, sonuçlarını ve barış uygulamalarını konu edinir. Hukuk, uzlaşma ve onarıcı adaletin tesisini vb. çözümler. Tüm bu alanların çalışmaları, çatışmanın durdurulması, dönüştürülmesi ve barışın inşasını kolaylaştıracak önerileri dile getirir (Galtung, 2013,140-144).

Bu araştırmada ise kültürel şiddet kavramı din ile ilişkilendirilerek anlaşılmasına çalışılacaktır. Bu çerçevede kültürel şiddetin boyutlarının açıklanması ve din boyutu ile çatışma ilişkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Çalışma nicel araştırma yöntemini benimsemektedir. Ele alınan kavrama dair literatürdeki çalışmalar kavramsal analize tabi tutulacaktır. Çalışmanın, Türkçe literatürde, kültürel şiddet kavramını ve din boyutunun kavramsal çerçevesini ortaya koyan öncü bir araştırma olduğu ifade edilmelidir. Böylece çatışma çözümü araştırmalarında dinin bir değişken ve aktör olarak belirginleşmesine fayda sağlanacağı düşünülmektedir.

2 Çatışma Kavramı

"Bireysel ya da kolektif herhangi bir aktör için harekete geçirici güç olarak çözülmesi gereken bir problemde daha iyi ne hizmet edebilir?" (Galtung, 1996, 41).

Çatışma kavramı birden fazla disiplin tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu disiplinler neyin çatışma neyin çatışma olmadığına dair karar vermeye odaklanmaktadırlar. Yaşanan sorunlar, sorunları yaşayan taraflar, ortaya çıkan dinamikler, olayların gerçekleştiği bağlamların tamamı çatışma ile ilişkilendirilmiştir. Yapılan tanımlarda, sosyal statü mücadelesine, önemli toplumsal değişim durumları ve kaynaklara yönelik rekabete, sosyal gücü kullanarak rakipleri alt etmek ve statü, güç, kaynak kazanmak için kolektif mücadeleye, iki veya daha fazla tarafın uyumsuz hedeflere sahip olduklarına dair vardıkları kanaate, algılanan çıkar farklılıklarına, karşılıklı olumsuz yaptırımlara vurgular söz konusudur. Bu değişik tanımlarda, teori ile ilgili bakış açısı farklılıklarının izleri görülür. Örneğin, psikologlar çatışmaları kişilerin içsel yaşantılarına, sosyologlar gözlemlenen toplumsal durumlara nazaran tanımlamaktadır. Yapılan tanımların genel muhtevasında rekabetin ve

şiddetin (fiziki yahut psikolojik) çatışmanın temel unsurları olarak ön plana çıktığı ifade edilmelidir (Bartos- Wehr. 2010, 12-14).

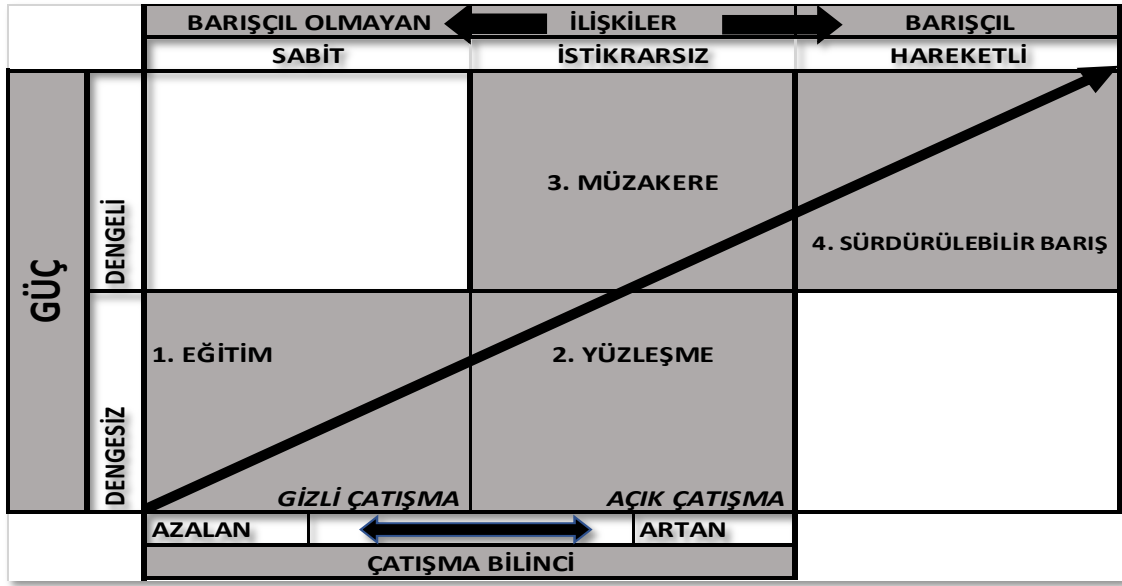
Çatışma kavramı birbirine zıt düşünce ve durumların sonucunda, seçim yapmanın zorlaştığı; ülkelerin, grupların ve insanların üzerinde şiddetle uzlaşamadıkları durumlardan dolayı fikir ayrılıklarının olduğu bir süreci ifade etmektedir (Oxford Learner's Dictionary, 2021). Çatışma olgusunun temel bileşenin çatışan iki taraf olduğu söylenebilir. Ekonomi temelli bir bakış açısıyla olgunun doğası içinde bir ikilemi barındırır. En az iki kişinin kıt bir kaynak için ortaya koyduğu istek ve bu isteğin beraberinde yalnızca birinin bu kaynaktan yararlanabilmesi ile sonuçlanacak bir sonuç mevcuttur. Bu ikilem beraberinde taraflar arası rekabeti körükleyecektir. Kazanan taraf diğerini yok edecek veya kendi hakkından vazgeçen taraf kendi kendini yok sayacaktır. Bu çerçevede iki insan arasındaki çatışma halinden, gruplar ve devletler arasındaki büyük çıkarlara varan çatışmalara değin hepsinin temelinde, hedefe ulaşmadaki mutluluk veya başarısız olma durumunda istrap duyguları yatmaktadır. Bu nedenle çatışma doğrudan yaşamın kendisi ile ilgilidir. Hatta denilebilir ki çatışma, yaşama iç güdüsü için gerekli olduğu kadar, yaşam da çatışma için gereklidir (Galtung, 1996, 70-71).

Olumsuz anlamıyla çatışma farklı iki veya daha fazla kişi, grup veya gücün şiddet içeren hatta savaşa varan mücadelesi olarak anlaşılmıştır. Aynı zamanda şiddet içermeyen mücadeleler olarak (spor müsabakaları gibi) çatışmanın farklı bir boyutundan bahsedilebilir. Politik anlamda pasif direniş veya eylemlerle iktidara karşı bir protest hareket veya ekonomik yönüyle kaynakların ele geçirilmesine, üretim araçları ve üretim güçlerinin elde edilmesine dayalı bir sömürü de çatışmanın başka bir yönünü ifade eder. Ancak çatışma daima olumsuz bir olgu olarak görülmemiş grup içi dayanışma ve farkındalığı artırarak toplumun sürekliliğini sağlayan bir mekanizma olarak işlevsel yönü de vurgulanmıştır. Tüm bu açıklamalar, çatışmanın toplumda oynadığı rolü vurgularken çatışmanın aynı zamanda anlaşmazlığın bağlamına göre olumlu veya olumsuz olarak nitelenebileceğine, hedefler ve değerler arasında bir anlaşmazlıktan kaynaklanacağına, şiddet veya etkileşimin çatışma için yeterli ancak gerekli olmadığına dikkat çekilmektedir (Bennett-Jolley, 2002, 101).

Çatışma kavramına dair üretilen tanımlar aynı zamanda üç boyut altında ele alınabilir. Birinci boyut çatışmanın kendi iç yapısından kaynaklanmaktadır. Çatışan iki veya daha fazla taraf arasında, diğer tarafın aldığı pozisyonun zıddına konumlanma davranışı ve elde ettiği konumu terk etmeme isteği ile ilgilidir. İkinci boyut çatışmanın seyri ile alakalıdır. Çatışmalar ya bireyler arası ya gruplar arası ya da her iki çatışma durumundan daha geniş bir çember ve çok daha karmaşık süreçleri içeren devletler arası ilişkilerde seyredebilmektedir. Üçüncü ve son boyut, çatışma olgusunun uluslararası çatışmalar terkiibinde akademik bir araştırma konusu olması ile ilgilidir. Her bir alt boyutta çatışmaların nasıl ortaya çıktığı, çatışma sonlandırma, çözme ve dönüştürme gibi çatışmaların aşamalarına dair teori ve yorumlar ortaya konulmaktadır (Al-Rawashdeh-Al-Majali, 2017, 2490-2491). Sonuç olarak çatışmaların doğasının oldukça değişken olduğu ve ortaya çıktığı zaman, zemin ve bağlama tâbi oluşu akılda tutulmalıdır.

2.1 Çatışmanın İçeriği ve Çatışma Çözümü Süreci

Çatışmanın en önemli özelliklerinden birisi tarafların karşılıklı bir uyumsuzluğun varlığına dair farkındalığıdır. Çatışma bilinçli bir şekilde yapılan mücadeledir. Çatışmanın bir diğer temel motivasyonu *yoğunluk*dur. Yoğunluktan kasıt tarafların birbirlerine besledikleri olumsuz hislerin ve bu hisleri eyleme dönüştürmeye yarayacak araçların çokluğunu ifade etmektedir. Taraflar, diğerine karşı sözlü tacizden, teknolojik silahlarla yok etme eylemine kadar değişken bir yoğunlukta tepki gösterebilmektedir. Çatışmanın bir başka önemli içeriğini yapılan *düzenlemeler* oluşturur. Buna bir anlamda 'çatışmanın kuralları' denilebilir. Çatışan taraflar açısından herhangi bir zaman diliminde çatışma ilişkisinin varlığını koruması anlamında *safılık*, bir diğer önemli özelliktir. Çatışmaların seyri bazen iş birliği veya uyuşmaya doğru ilerleyerek saflık derecesi değişebilmektedir. Son olarak çatışmaların seyrini belirleyen en mühim özelliklerden birisi çatışmadaki güç dengesidir. Güçten kastın karşı tarafa yöneltilebilecek eylemleri besleyen mevcut kaynakların tamamı olduğu ifade edilmelidir.

Şekil 1. Çatışmanın Seyrine İlişkin Grafik (Curie'den (1977) akt. Lederach, 1998, 65).

Çatışmanın seyri, çatışmaları analiz edenler açısından oldukça önemlidir. Yukarıdaki çatışma eğrisinde 1. çeyrekte çatışmanın gizliliği, tarafların çatışmaya dair bilinçlerinin henüz olgunlaşmaması ile ilgilidir. Eğitim burada eşitsizliklere dair farkındalığı artıran bir enstrümandır. Bilinç seviyesi artan kişiler 2. çeyrekte bir süre sonra içinde buldukları hal ile yüzleşmeye başlar. Aynı zamanda çatışmanın barışçıl olup olmayacağı da kendini belli eder. Bu sırada, değişim talebi ile yeni bir güç dengesi oluşur. Eğer 3. çeyrekte taraflar birbirlerini tanıma ve karşılıklı olarak taleplerini dinleme refleksi gösterirlerse müzakerelere geçilir. Müzakere karşılıklı tavizlerin verildiği ve sadece tek tarafın kazanımlara izin vermeyen bir durumdur. Benzer şekilde bu aşamada arabulucuların da yardımı ile karşılıklı tanıma ve diğer barışçıl süreçler gerçekleşirse 4. çeyrekte artan adalet ve daha barışçıl ilişkiler, beraberinde sürdürülebilir bir barışı getirerek çatışma sürecini sona erdirebilir. Bu şematik anlatımda fark edileceği gibi gerçekleşen ve hızla ilerleyen çatışma seyri, saha da bu şekilde nadiren sonuçlanmaktadır (Lederach, 1998, 64-66). Ancak grafikten anlaşılacağı üzere çatışmanın seyri en kritik aşamalar 1. ve 3. çeyrekte gerçekleşmektedir.

Genel olarak bu şekilde tanımlanan çatışma olgusu ve sürecinin işleyişine dair uluslararası ilişkiler alanında özel bir ilgi söz konusudur. Çünkü kıt kaynaklara ulaşımında yaşanan rekabet, grupların ve mega planda ulusların birbiri ile çatışma ilişkisine girmesine neden olmaktadır. Özellikle Dünya Savaşları insanlığı savaşı durdurmaya, kendi kaderini tayin etmeye, silahsızlanmaya yöneltmiştir. İki savaş arası dönemde bu süreç Liberalizm siyasi ideolojisi çerçevesinde temellendirilmiştir. Ancak 2. Dünya savaşının patlak vermesiyle birlikte Liberalizmin özgürlüğü sağlamak adına güç kullanımı prensibi çökmüştür. 1960'lar ve 70'lerde Liberal çatışma çözümü yerini, davranışçı kuramın etkisiyle nesnel bir bakış açısı ve empirik bulguların öncelendiği ve merkezinde devletin bulunmadığı çatışma çözümü stratejilerine bırakmıştır. Sonrasında yerel aktörlerin, uluslararası kuruluşların işin içine girdiği çatışma dönüştürme çalışmaları, çoğulculuk felsefesi zemininde tartışmaya açılmıştır. Davranışçı kuramın etkisi, çatışma ve barışın insan davranışları olarak kabul edilmesi ve sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji bilimlerinin verilerinden yararlanılması sürecine oldukça ivme kazandırmıştır. Aynı zamanda açılan bu yol, uluslararası ilişkilere dair kavramların disiplinler arası çalışmalara konu olmasını sağlamıştır (Fisher, 1990, 144-146).

2.2 Çatışma Çeşitleri

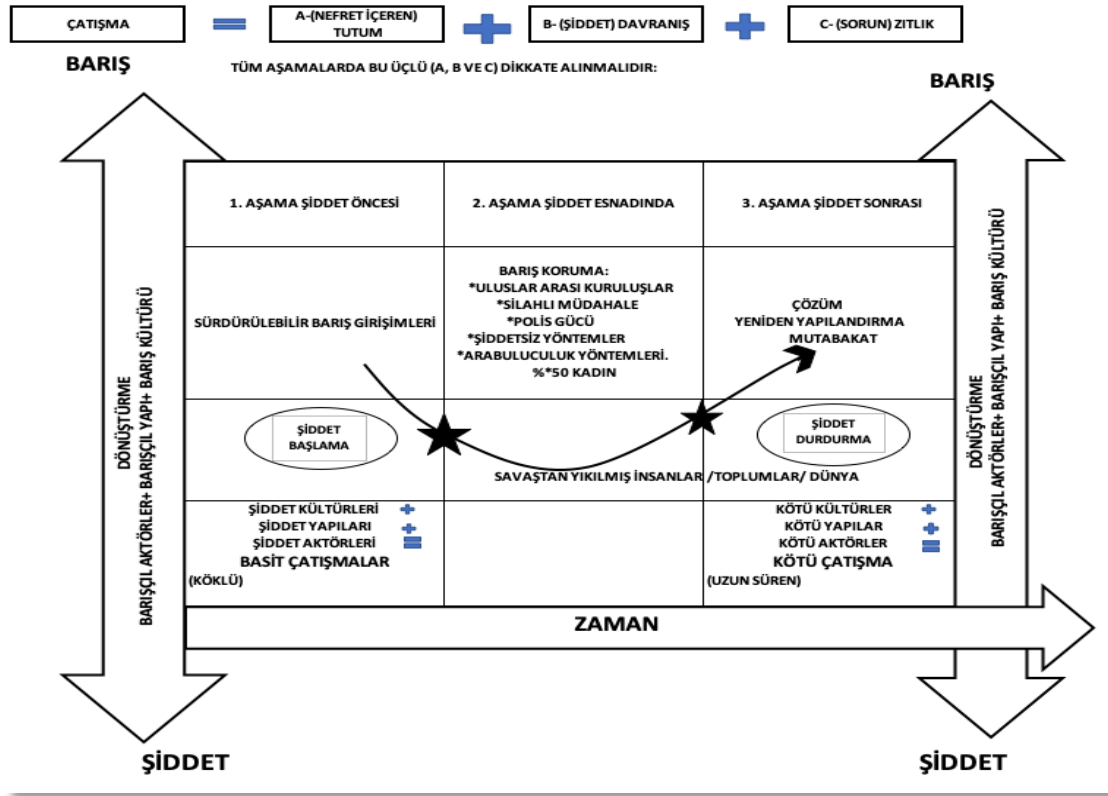
Çatışma olgusu karmaşık doğası ile farklı kategoriler altında şematik bir biçimde ele alınarak sistemli analizlerin yolu açılmıştır. Bu çerçevede yapılan sınıflamalardan bazılarında bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki, Galtung'un çatışmaları; bireysel, toplumsal, sistem içi ve sistemler arası şeklindeki tasnifidir. Bu tasnifte aynı zamanda bireysel veya toplumsal çatışmalar; kişilerin kendi içinde veya kişiler arası, toplumların kendi içinde (gruplar vb.) veya toplumlar arasında şeklinde alt kategorilerle genişletilmiştir. Ulus içi çatışma kategorisi ise yeni ve diğerleriyle daha az benzeşen bir

gerçekliğe tekabül etmektedir (Galtung, 1965, 348-349). Başka bir tasnifte çatışma; sosyal, uluslararası, endüstriyel ve örgütsel olmak üzere 4 farklı temada incelenmektedir. Bu kategorik temalardan endüstriyel ve örgütsel çatışmaların ekonomi temelli bir sınıflamayı içerdiği ifade edilmelidir (Beres - Schmidt, 1982, 38-41). Bir başka tipoloji denemesi Karl Marx'ın sosyal çatışmayı işçi-işveren arasındaki ekonomik ilişkiden yola çıkarak bütün sosyal gruplara teşmil ettiği ekonomik temelli çatışma tipidir. Daha sonra bu tasnif neomarksist kuramın öncüsü Dahrendorf tarafından eleştirel bir analize tabi tutulmuştur. Bu çerçevede bir çatışma durumunda, A olayında sadece A'ya dışarıdan müdahaleler olmadığı, A'nın kendi içinde de çatışmalar yaşayabileceğinin kabul edilmesi gerektiğini ifade eden Dahrendorf, aslında grup içi ve gruplar arası çatışmalara dikkat çeker. Bu çerçevede etnik, dini, siyasi, ekonomik temelli pek çok çatışmayı göz önüne alarak tek bir tipolojide, tüm bu çatışmaların incelenemeyeceğini vurgular. Tasnifinde çatışmaları; grup içi, gruplar arası, uluslararası ve örgütsel düzeyde kategorik halde ortaya koymuştur (Dahrendorf, 1959, 147).

Çatışmaları uluslararası çatışma kıstasları ile değerlendiren Edward Azar ise açıkça uluslararası çatışmalar veya savaşlar, açıkça iç savaşlar ve üçüncü olarak uluslararası ve iç savaşların bir karışımı şeklinde bir kategorizasyonu ortaya koymuştur. Aynı zamanda her çatışmanın dönüşebilmesi muhtemel olan bir üst kategori olarak “sürüncemeli/ müzmin toplumsal çatışma” kategorisini ortaya koymuştur. Bu tipoloji tarafların karşılıklı olumsuz ilişkileri inşa ettikleri ve sürekli olarak besledikleri bir değerler çatışması sürecini karşılar (Azar vd., 1978, 45-50). Burton, bu teoriyi desteklemektedir. Çatışmaların temelinde sadece çıkar çatışmalarının olmadığı vurgusuyla sürüncemeli/ müzmin toplumsal çatışmalarda olduğu üzere değer inşasının çatışmanın seyrinde oldukça önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle çatışmalarda yapılar kadar bireylerin de dikkate alınması gerekir (Burton, 1985, 51-55). Burton'ın bahsettiği çatışma kategorisi “derinlere kök salmış çatışma” olarak kategorize edilebilir. Çatışmaların bu şekilde kategorizasyonu bizi bir bakış açısından başka bir yöne iletmektedir. Öyle ki yapının egemen olduğu çatışma analizinden, bireyin öne çıktığı bir paradigma değişimi söz konusudur. Tam da bu noktada çatışmaların psiko-sosyal tahlili önem kazanmaktadır (Fisher, 1990, 5).

2.3 Çatışma, Şiddet ve Kültür İlişkisi

Çatışmanın kültürel bir fenomen olmasının bir anlamı, çatışmayı algılamamanın ve ona yanıt vermenin kültürel olarak tipik yollarının, belirli herhangi bir toplumun üyelerine kendi sosyal evrenleri içinde sorgulanmamış varsayımlar olarak bir şekilde görünmez kalmasıdır. Ayrıca, bir kişinin kültürel repertuarının dışında kalan çatışmayla başa çıkma seçenekleri, aktörler tarafından dikkate alınmama eğilimindedir. Çatışmaların nasıl ele alındığı konusunda kültürler arası çeşitliliği keşfetmek, yeni olasılıklar ve farklı bakış açıları gün yüzüne çıkarmaktadır (Fry-Bjorkqvist, 1997, 10).

Şekil 2. Bir Çatışmanın Yaşam Döngüsü (Galtung, 1996, 62).

Galtung, oluşturduğu bu şekil ile ilgili iki önemli noktanın altını çizmektedir. İlk olarak görüleceği üzere çatışmalarda süregiden, akan bir zaman söz konusudur. Çatışma açısından zamanı 'durduran' iki olay (yıldız şekilleri ile işaretlenen) şiddetin patlak verdiği ve sonlandığı ve ateşkes yapıldığı anlardır. Bu önemli dönüm noktalarının yanı sıra çatışmanın öncesinde şiddeti besleyen olaylar zinciri olarak şiddet kültürü, insanı sömüren, baskılayan yabancılaştıran yapılar ve bu yapıların oluşturduğu şiddet ve son olarak gözetimsiz olarak zorbalık yapan şiddet aktörleri vurgulanmaktadır. Aşamalar halinde çatışmanın seyri aktarılırken şiddet öncesi aşamanın da temel bir çatışma durumu olarak önemi vurgulanmaktadır. Şiddet öncesi aşamada aktörlerin tutumlarının etkisine dair Veysel Bozkurt tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, değerler ve şiddet arasındaki ilişki incelenmiş ve geleneksel değerlere sahip olma ve şiddeti onaylama arasında pozitif ilişki ortaya koyulmuştur (Bozkurt- Gülerce, 2019, 15).

Aslında şiddet öncesi aşamada yerinden etme, kimliğini inkâr etme, zorbalık yapma, alay etme vb. gibi köklü şiddet kültürü ve yapılarına ve bu tarz kültür ve yapıları nefret ve güç gösterisi güdülere ile besleyen şiddet aktörlerine dikkat çekilmiştir. Empati ve şiddet içermeyen davranışların oluşumu için bu aşama kritiktir. Bu süreçte şiddetin taraflarının kültürel geçmişleri ve şiddet içeren vurguların dönüştürülmesi ve hatta tam anlamıyla gerçekleşme dahi kısmi barışçıl bir kültürün teşviki; barışın ön plana çıkarılmasını sağlayacak kurumsal girişimler, potansiyel şiddet eğilimli aktörlerle (burada aktör grubu da karşılar) diyalog ve doğrudan şiddete dönüşmeden önce aslında tarafları daha fazla baskı altında hissettiren siyasi, ekonomik vb. yapısal şiddet unsurlarının demokratik taleplerle ve biz anlayışı ile çözümü hayati müdahaleler olarak görülebilir. Bütün bu çabalara rağmen başlayan şiddet durumunda yapılması gereken en temel hareket şiddetin durdurulmasıdır. Ancak taraflar şan-şöhret, intikam, imha etme dürtüleri ile çatışma istekliliği gösterebilirler. Aynı zamanda önlemlerden bazıları savaştan güçlere karşı ambargo, savaşın maliyetinin hatırlatılması, uluslararası kuruluşların müdahalesi, polis gücünün zorbalığının engellenmesi, kadınların çözüm için etkinliğinin artırılmasıdır. Şiddet sonrası dönemde ise çatışmanın yaralarının sarılması, onarıcı adalet, silahsızlandırma, yeniden inşa ve rehabilitasyon hizmetleri, alt yapının yeniden tesisi önemli

noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır 14.12.2022 01:24:00. Bu bilgilerden hareketle çatışma başlamadan önce filizlenen şiddetin farklı kültürel formları ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle şiddet ve kültür ilişkisinin anlaşılması uygulanacak önlemlerin niteliğini de değiştirecektir.

2.4 Çatışmaları Besleyen Şiddet ve Türleri

Çatışmalar geriye doğru tarandığında taraflar arasında çatışma anına gelinceye dek ortaya çıkan şiddetten bahsedilebilir. Galtung, bu şiddeti üç boyutta ele almaktadır (Galtung, 1990). Bunlardan ilki *doğrudan şiddettir*. Şiddetin bu ilk halinde öldürme, yaralama, kuşatma ve yaptırım bir yaşam savaşına neden olur. Hastalık ve sefalet gibi sağlığın gaspı, baskı, gözaltı ve sınır dışı etmek şeklinde özgürlüğün kısıtlanması; yabancılaştırma, ikinci sınıf vatandaşlık statüsü ve toplumdan dışlama kimliğinin inkârı şeklinde eylemlerin doğrudan şiddet örnekleri olduğu ifade edilir. İkinci şiddet tipi ise *yapısal şiddettir*. Yapısal şiddetin temelinde sömürü vardır. Toplumun bir kesiminin diğerlerinden (mazlumlardan) daha avantajlı olduğu, hatta diğerlerinin hakkını gasp ettiği durumlara karşılık gelmektedir. Yaşama ve sağlığa dair bir çeşit sömürü; özgürlüğe yönelik diğerlerini marjinalleştirme ve parçalama (birbirinden uzaklaştırma); kimliğe yönelik diğerlerine itaati öğreten süreçler ve bozma eylemleri bu tür şiddet biçimleridir. Yapısal şiddet her zaman dikey ilişkilerle ilerlemeyebilir. Bazen yatay biçimde, yoğun bir yapılanma içinde kısıtma veya az yapılanma ile mahrum etme yöntemiyle bireyselleşmenin imkansızlaştırıldığı kısır bir döngüye sokularak da gerçekleşmektedir. Şiddetin son ve Galtung'un çalışmalarında öne çıkan tipi ise *kültürel şiddettir*. İlk planda din, dil, ideoloji, sanat, empirik ve formel bilimler gibi kültürel simgelerin uyguladığı şiddeti karşılayan bu kavram daha da geniş bir içeriğe sahiptir. Ancak bu tanımlamayla bir kültürün içerdiği şiddet versiyonlarının, o kültürün tamamını tanımlayacağına işaret edilmemektedir. Tam aksine 'A kültürünün B yönü şiddete yol açabilir' tarzında bir ifade A kültürünün tamamen şiddet içerdiği varsayımını ortadan kaldırmaktadır. Ancak kültürel şiddetin yoğun olarak yaşandığı toplumlarda, doğrudan ve yapısal şiddet biçimlerinin meşrulaşması söz konusudur. Çünkü şiddet kullanımı kadar bu kullanımın nasıl ve ne kadar meşrulaştırıldığı da önemlidir (Galtung, 1996, 35-42). Buradan hareketle Galtung'un yeni bir kavramsallaştırma olarak çatışma literatürüne kazandırdığı kültürel şiddet kavramının önemi ortaya çıkmaktadır.

3 Kültürel Şiddet Kavramı

Kişiler davranışlarını inşa ederken büyük oranda sosyalleşme süreçlerinden etkilenmektedirler. Sosyalleşmenin yaşandığı alanın rengini veren ise içinde yaşanan kültürdür. Kültür, bireylerle dünyanın neye benzediği, nasıl davranılması gerektiği gibi konularda rehberlik etmektedir. Bu rehberliğin neticesinde çatışma ve şiddet davranışını ortaya çıkaran süreçler meydana gelebilir (Fry-Bjorkqvist, 1997, 15). Barış çalışmalarında da yapısal ve doğrudan şiddeti kapsayan diğer bir şiddet biçimi kültürel şiddettir. Kültürel şiddet kültürün her bir unsurunun içerisine yerleşmiş olan şiddete yol açıp aynı zamanda meşrulaştırmaya neden olan süreçleri karşılar. Eylemin ahlaki yönünü yanlış veya doğru olarak teyit ederek şiddeti görünür kılar (Galtung, 1990, 291-292).

Kültürel şiddet, sembolik etkileşimler ve anlam üretme mekanizmaları şiddeti meşrulaştırdığında ortaya çıkmaktadır. Kültürel olarak inşa edilmiş söylemler doğrudan şiddetin ortaya çıkmasına zemin hazırlar veya bunu destekler. Örneğin 'Protestan etiği' bireyselliği vurgularken sosyal eşitsizliklere dair bencilce bir bireyselci söylemin gelişimini teşvik eder (Kurtz, 2008, 61).

Doğrudan, yapısal ve kültürel şiddeti bir üçgen olarak düşündüğümüzde, öncelikle yapısal ve doğrudan şiddetin kültürel şiddeti ürettiği veya malzeme sunduğu ifade edilebilir. Ancak hayal ettiğimiz bu üçgenin her bir ucu, ilk ortaya çıkan şiddetin türüne göre farklı toplumlarda birbirini tetikleyen değişik kombinasyonlarda kendini gösterebilir. Üçgenin bir ayağının nerede konumlandığı hangi yöne doğru hareket edeceğine dair kılavuzluk eder. Örneğin doğrudan şiddet ile başlayan çatışma hali, devamında yapıların ayrımcılığına ve kültürün meşrulaştırmasına zemin hazırlayabilir. Ancak genelde kültürel şiddetten, doğrudan şiddete doğru bir çizginin meşrulaştırma ve militarize etme eylemleriyle ilerlediği varsayılır. Karşılıklı saldırgan tavırlar kültürel şiddet mirasının kabul edilmesini kolaylaştırır (Galtung, 1990, 294-296). Bu duruma bir örnek olarak Vuong ve arkadaşlarının, halk hikayelerinde dinlerin yalan ve şiddeti kendi kültürel mantıkları içerisinde nasıl meşrulaştırdıklarına dair araştırma bulguları gösterilebilir. Budist metinler karma prensibi

çerçevesinde şiddeti olumlu sonuçları üzerinden değerlendirirken Konfüçyanizm metinleri yalnız toplumsal düzeni korumada bir araç olarak meşrulaştırır (2020, 8).

Kültürel şiddet farklı boyutlarıyla ortaya çıkmaktadır. Bu alt boyutlardan konumuz itibarıyla dikkat çekici olanı din kurumudur. Tanrı inancı dışarıda bir varlık veya insanın içinde bir duygu olarak varoluşsal bir duruma karşılık gelmektedir. İlahi ve beşerî dinlerde Tanrı inancının bir sonucu olarak inanan ve inmayan ayrımına gidilmektedir. Bu ayrım, karşılıklı gruplaşmaları besleyen şiddet mekanizmalarına evrilebilmektedir. Birer demir kafes halini alan bu kamplaşmalarda Tanrıya mesafe üzerinden hiyerarşik bir yapı da oluşturulabilmektedir. Bu şekilde hem gruplar arası hem de grup içi kültürel şiddetin inşası söz konusudur.

Dinler kadar etkili olmasa dahi hepsi birer dinimsi yapı haline gelmiş ideolojiler, büyük kitleleri yine insanüstü idealler etrafında birleştirerek seçilmiş ve seçilmemiş ayrımını gütmeye devam etmektedirler. Tanrıyı öldürdüğünü iddia eden seküler zihin ve laik devlet teşkilatlanması bile zaman zaman kendi tanrıçıklarını yaratarak ideolojik yasalarına tabi kitleler oluşturur ve bu yasalara uymayan ve uygun olmadığını düşündüğü şeyleri dışarıda bırakır. Dini yorum veya ideolojiler kendi dillerini oluşturarak kadınları, siyahları vb. kullanılan ifadeler, benzetmeler, kelimeler yoluyla damgalar ve kültürel şiddetin pekiştirilmesi ve nesillerce sürdürülmesinin yolunu açar. Kültürün en önemli çıktılarında sahip olan sanat dalları da başka milletlere ve topyekûn doğu-batı ayrımına teşne olacak şekilde oryantalist tasvirler, aşağılayıcı imgeler üzerinden kültürel şiddetin farklı bir vechesini oluşturmaktadır. Yine bilim açısından meseleye yaklaşıldığında teoriler üzerinden gerçekliğin üretilmesi ve bunun matematik ve mantık ilkelerince desteklenmesi tek merkezci, etnosentrik bilim anlayışı eliyle gerçekleşen bir kültürel şiddet örneğidir. Bilim tarihinde, postmodern döneme değin belirli kalıplar çerçevesinde ortaya konulan ve yasa olarak değerlendirilen teoriler, seçilmiş-seçilmemiş ayrımını güçlendirme görevi icra etmiştir. Ayrıca kültürel şiddetin temelinde şiddet kültürünü besleyen kültürel genetikten söz edilebilir. Batı medeniyetinde diyalektik düşünce çerçevesinde oluşturulmuş pek çok zıtlık, bu duruma zemin hazırlayan öğelere örnektir. Ancak barış çalışmaları ve barış yapıcıları karşısında olan güçlük, şiddet kültürünün bir nevi genetik bir kod işlevi görmesi neticesinde kültürel şiddet unsurlarının minimize edilmesi ve kodların değişiminde yaşanacak zorluklardır (Galtung, 1990, 296-302).

Kültürel şiddetin başka bir boyutunu da doğrudan şiddetin gerçekleştiği coğrafyada uygulanan nüfus ve sınır politikasının oluşturduğu ifade edilmelidir. Çatışan tarafların demografik müdahalelere maruz kalması uygulanan yöntemin otoriterliği ile orantılı olarak kültürel şiddeti teşvik edecek bir unsur haline alabilecektir (Lim vd., 2007, 1540-1543). Görülen o ki Galtung, kültürel şiddet kavramı ile bir kültür içerisinde şiddeti ortaya çıkaran etmenleri vurgulayarak şiddetin bu haline yönelik dikkatli olmamızı önceler. Bununla birlikte Gürsözlü'nün, kültürel şiddetin asıl önemli çıktısının bir hegemonya tesis etme gücü olduğu tespiti önemlidir. Kültürel şiddetin boyutları, bir hegomonik düzen içerisinde meşrulaştırılır. Birbirini besleyen bir şiddet zinciri oluşturarak devamlılığı sağlanır. En önemlisi ise bir söylemin -bu bir barış söylemi de olabilir- hegemonya halini almasıdır. Kültürel şiddetin, önlenmesinin yolunun hegomonik şiddetin engellenmesinden geçtiği anlaşılmaktadır. Ancak hegemonyanın aynı zamanda toplumsal düzen olarak görülme gibi bir direnç noktası bulunmaktadır (Gürsözlü, 2018, 92-95). Buradan hareketle dini öğretiyi, pratik ve manevi uygulamalarda kültürel şiddetin izlerinin sürülebileceği düşünülmektedir.

3.1 Din ve Kültürel Şiddet İlişğine Dair Görünümler

Din ve şiddet ikilisinin yan yana kullanımı dikkatli olmayı gerekli kılmaktadır. Galtung, kültürel şiddetin bir boyutu olarak gördüğü dinin, farklı kültürlerde şiddete yol açan bir etmen olduğundan bahsederken dini, şiddetle eşitlememektedir. Benzer şekilde René Girard, şiddeti insanın doğal durumunda meydana gelen bir rekabet hali ve mimetik arzusunun sonucu olarak gördüğü mimetik teorisinde, din ve şiddetin eşitlenmeyeceğinden bahseder. Din ve şiddet ilişkisini açıklarken şiddetin inşa edildiğine vurgusuyla, bir arzu nesnesi haline gelerek şiddetin taraflarınca, diğerini içine sürüklediği mimetik bir ilişki biçimi olduğunu vurgular. Bu bağlamda din, şiddet içeren farklı yorumlar yoluyla kültürel bir meşrulaştırma formu veya istismar aracı olabileceği gibi şiddetin ortaya çıkmasını önleyen baskılayıcı bir düzen unsuru da olabilir. Mimetik teoriye göre aslında günah keçisi ilan etme kültürü, dinin bu iki işlevi arasındaki zıtlık gibi görülen ilişkiyi açıklayan bir metafordur. Zira uzun süre örtülü veya meşru (devletin tekelinde olan) olarak devam eden şiddetin örtüsünün kaldırılması söz konusudur. Bu noktada ortaya çıkan 'kurban krizinde' dini inançlar yol

gösterici olabilir (Thomas, 2014). Bu noktadan hareketle dinlerin bu görünümünün, insanın doğası dikkate alınarak incelemesi kültürel şiddet formlarının anlaşılması adına önemlidir.

İslam'ın altın çağı olarak bilinen Avrupa'nın orta çağında Hristiyanlar için İslam, kılıç dini veya bozulmuş bir Hristiyan mezhebi olarak tanımlanmakta ve Müslümanlara yönelik bir kültürel şiddetten bahsedilebilmektedir. 19. yy. Hristiyan edebiyatında Müslüman dünya, 'harem' tasvirleri ile anılmakta, günümüzde Hollywood filmlerinde Müslümanların; terörist, çağdışı vb. sembollerle eşitlendiği örnekler rastlanmaktadır (Küçük- Güngör, 2021, 13). Aynı zamanda İslam dini kaynaklarının literal okumaları ile üretilen kültürel şiddet formlarından da bahsedilebilir. Bu bağlamda Öztürk'ün, Endülüs'te yakınlarına Hristiyanlar tarafından zulmedilen Müslüman alimlerden Kurtûbî, İbn Atiyye ve İbn Cuzey vb. müfessirlerin savaş ayetlerini tefsir etme biçimlerinde kültürel şiddetin etkisine dair örneği çarpıcıdır (Öztürk, 2016, 394-396). Adı geçen müfessirler yaşadıkları acı tecrübeler neticesinde ayetleri bağlamından kopuk yorumlamış, karşı tarafa yönelik din dilini kültürel şiddet unsuru olarak kullanmışlardır.

Kültürel şiddet ve din ilişkisine dair farklı inançlardan örnekler görmek mümkündür. Kakar'ın Hindu-Müslüman çatışmasını ele aldığı çalışmasında çatışmayı besleyen kültürel şiddetin dini boyutunun, bir kültürde gelişen grup kimliği bileşeni ile ilişkilendirilerek anlaşılacağı ön plana çıkarılır (Kakar, 1996, 187-188). Bu anlamda çatışan taraflar, ekonomik, coğrafi ve siyasi çıkarlarını, dini hegemonya bağlamında fırsatlara dönüştürür. Bu her iki taraf için mitik bir arzu nesnesi haline gelir.

Yahudi kutsal metni Tanah ve Rabbani yorum geleneğinin de diğer dini metinlerde bulunabilecek şiddet içerikli bir dil kullandığı anlaşılmaktadır. Bu metinler kendi dönemlerinde mücadele edilen 'düşman' unsura karşı söylemi belirlese dahi günümüz Yahudileri için Siyonizm'in temelini teşkil eder (Gürkan, 2016, 135-142). Bu bağlamda Siyonizm düşüncesinin diğer insanlara ve inançlara yönelik kültürel şiddet unsuru olabileceği ifade edilmelidir.

Şiddetin kullanılmamasının telkin edildiği düşünülen Uzak Doğu dinlerinden Konfüçyanizm'de ise kültürel şiddetin görünümü, *cezalandırıcı keşif* adı altında Konfüçyüs ilkelerine uymayanlar şeklinde damgalananların doğru yola iletilmesi yoluyla şiddetin kullanımı ile belirir. Bu öğretilerde aynı zamanda kralın ailesi ve soyunun kutsanması, diğer toplumları ve inançları bağımsız bir değer olmaktan uzaklaştırarak kültürel şiddet göstergesine dönüşür (Chan, 2015, 122-130). Bu inanç biçiminde, söylemin kültürel şiddete evrilebileceği açıktır.

Yeni Dini Hareketler veya kültürler şeklinde isimlendirilen çağdaş dini grupların da hem müntesiplerine hem de kendi gruplarında olmayanlara dair uyguladıkları kültürel şiddet biçimlerinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, üyelerine bir yaşam biçimi dayatarak bunun dışında gerçekleşen davranışların sapkınlık olacağına dair öğretilerdir. Ayrıca binyılcı öğretiler, insanların büyük bir kısmından kendilerini sembolik olarak soyutlamalarına sebep olmaktadır. Karizmatik lidere aşırı bağlanma, diğer görüş ve düşünceleri reddetmeyi hatta damgalamayı beraberinde getirmektedir (Battal, 2017, 195-199). Yeni dini hareketlerin, temel öğretileri bağlamında itizal ettiği esas dini yapı ve toplumdaki farklılaşmayı, öteki olarak gördükleri kişi ve gruplara karşı bir kültürel şiddet kalkını olarak kurguladığı düşünülebilir.

İslamofobi tartışmalarında görüleceği üzere sadece dini öğretilerin kültürel şiddet formları üretmesi söz konusu olmamaktadır. Siyasal beklentilerin eşlik ettiği bilimsel yorumlar yoluyla da öteki olarak görülen inanç gruplarının damgalanması söz konusudur. Akademik çevrelerde yayınlar ve konuşmalar yoluyla oluşan bilimsel hegemonya, İslam'ı ve bu dine inananları 'cihatçı', 'militan' gibi genellemelere maruz bırakmaktadır (Gündüz, 2016, 25). Bu tarz ötekileştirici söylemlerin dini boyutta kültürel şiddet biçimi olarak anlaşılacağı söylenebilir.

Son olarak ifade edilmelidir ki din söz konusu olduğunda kültürel şiddet, söylem ve sembolizmin ağır bastığı bir süreçle betimlenebilir. Ancak bizzat dinin özsel olarak kendisinin şiddete meydan verdiğini söylemek yanlıştır. Dini boyutta kültürel şiddet kavramıyla betimlenen de temelde dinin, kültürün bir boyutu olarak ve kültürün din ile diyalektiği neticesinde şiddet formlarını üretmesi ve sonucunda ortaya çıkan süreçlerdir.

4 Sonuç ve Öneriler

Çatışma çözümü alanında üretilen teorilerin kökeninde sosyal bilimlerin iki temel alanı olan sosyoloji ve psikoloji bilimlerinden faydalandığı ifade edilmelidir. Bu iki bilim dalının verilerini mecz eden ve yeni açıklamalarla özellikle gruplar arası ilişkileri anlamayı kolaylaştıran sosyal psikoloji disiplini pek çok çatışma çözümü teorisinin temelini oluşturur. Bu bilgilerden hareketle her ne kadar bu çalışma alanının uluslararası ilişkiler disiplininin çalışma sahası olduğu düşünülse de disiplinler arası çalışmaların daha verimli ve etkili teoriler üretme anlamında önemi yadsınamaz. Kültürel şiddet kavramında da görüleceği üzere şiddetin birden fazla alt boyutu bulunmaktadır. Çatışmanın temel ögesi haline alan bu olguyu oluşturan kültürel alt boyutlar göz ardı edilerek çatışma çözümü girişimlerinin sekteye uğrayacağı artık kabul edilmiş bir gerçektir. Bu nedenle kültürel şiddetin bir boyutu olan dinin şiddeti besleyen görünümünün izini sürmek çatışmanın sadece karşılıklı fiziki zarar verme pratiği olmadığını anlamak açısından da önemlidir.

Birlikte yaşayabilme pratiğinin oldukça önemli hale geldiği günümüz dünyasında uluslararası ilişkilerin gün geçtikçe çatışma diliyle ilerlediği ve bu dilin cümleleri arasına sıklıkla dini argümanlar da eklendiği görülmektedir. Çatışmanın bir süreci olduğu ve aşamalar halinde doğrudan şiddete evrilebileceği metinde aktarılmıştır. Dini argümanların çatışma dilini besleyecek şekilde kullanılmasını önlemek adına kültürel şiddet biçimi olarak dinin görünümünün anlaşılması, doğru müdahaleye kılavuzluk edecektir.

Dine karşı mesafeli bir bakış açısı ile kültürel şiddetin meydana gelmesinde dinin rolünün olumsuz etkilerle anlaşılması söz konusudur. Oysaki yapılan araştırmalar göstermektedir ki din, sosyolojik boyutlarıyla inananlara bir yaşam biçimi sunar. Yaşamın kendisi şiddeti ve barışı tamamlayıcı bir diyalektikle içerir. Bu noktada dinin barışı kolaylaştıran işlevsel yönleri çatışma çözüm süreçlerine rehberlik eder. Bu rehberliğin yanında dinin liderlik misyonunun çatışmaların çözümündeki etkisi, alan yazında gerçekleştirilen uygulamalı araştırmalarla desteklenmektedir. Bu nedenle kültürel şiddet üretebilecek dini öğreti, söylem ve davranışların ortadan kaldırılması dinin müntesipleri ve dini liderlerle ortak çalışmayı gerekli kılar. Nefret içeren tutum ve davranışların dini arabuluculuk ve şiddet içermeyen müdahalelerle çözümü, bu iş birliği neticesinde sağlanabilir. Barışçıl yapı ve kurumların tesisi de ancak şiddetin kökenlerine inerek ve kültürel alt boyutlarını izole ederek mümkün olabilecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Al-Rawashdeh, Mohammad Salim- Al-Majali, Sahar A. "The phenomenon of International Conflict in International Relations". *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention* 4/5 (2017), 3488-3502. <https://doi.org/10.18535/ijsshi/v4i5.05>

Azar, Edward vd. "Protractcd Social Conflict; Theory and Practice in the Middle East": *Journal of Palestine Studies* 8/1 (1978).

Bartos, Otomar J.- Wehr, Paul. *Using Conflict Theory*. New York: Cambridge University Press, 2010.

Battal, Emine. *Yeni dini hareketler ve şiddet*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.

Bendix, Reinhard. *Max Weber: An Intellectual Portrait*. Berkeley, 1978.

Bennett, E.- Jolley, T. *The Management of Conflict in Tropical Fisheries*. Technical Report. London: CEMARE, 2002.

Beres, Mary Elizabeth- Schmidt, Stuart M. "A Contingency Approach to Conflict Management". *Conflict Management and Industrial Relations*. ed. G. B. J. Bomers - R. B. Peterson. Springer, 1982.

Bozkurt, Veysel- Gülerce, Hakan. "Values and Violence Endorsement Among College Students in Turkey". *İnsan ve Toplum* 9/4 (21 Aralık 2019), 115-132.

Burton, John W. "The history of international conflict resolution". *International Interactions* 12/1 (01 Haziran 1985), 45-57. <https://doi.org/10.1080/03050628508434646>

Chan, Sin Yee. "From Sincerity of Thought to Peace 'All Under Heaven' (Tianxia 天下) The Confucian Stance on Peace and Violence". *Peacemaking and the Challenge of Violence in World Religions*. ed. Irfan A. Omar- Michael K. Duffey. Chichester, West Sussex, UK; Malden, Ma: Wiley-Blackwell, 1st edition., 2015.

Coser, Lewis A. *The Functions of Social Conflict: An Examination of the Concept of Social Conflict and Its Use in Empirical Sociological Research*. New York: Free Press, 1964.

Dahrendorf, Ralf. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, Calif: Stanford Univ Press, 1959.

Durkheim, Emile. *The Elementary Forms of Religious Life*. ed. Mark S. Cladis. çev. Carol Cosman. Oxford: Oxford University Press, Abridged Edition, 1912.

Fisher, Ronald J. *The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution*. New York: Springer-Verlag, 1990.

Fry, Douglas P.- Bjorkqvist, Kaj. *Cultural Variation in Conflict Resolution: Alternatives to Violence*. Mahwah, N.J: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1997.

Galtung, Johan. *A Pioneer of Peace Research*. New York: Springer, 2013.

Galtung, Johan. "Cultural Violence". *Journal of Peace Research* 27/3 (1990), 291-305.

Galtung, Johan. *Galtung: Peace by Peaceful (P) Means; Peace And Conflict, Development And Civilization: Peace and Conflict: Peace and Conflict*. London ; Thousand Oaks, CA, 1996.

Galtung, Johan. "Institutionalized Conflict Resolution A Theoretical Paradigm". *Peace Research Institute 2/3* (1965), 348-397.

Giddens, Anthony. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*. Berkeley: University of California Press, 1979.

Gündüz, Şinasi. "Din ve Şiddet Paradoksu". *Milel ve Nihal 13/2* (28 Aralık 2016), 8-31. <https://doi.org/10.17131/milel.284837>

Gürkan, Salime Leyla. "Barış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik". *Tarihi, Dinî, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, 117-143. Ankara: Kalkan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., 2016.

Gürsözlü, Fuat. "Cultural Violence, Hegemony and Agonistic Interventions". *Peace, Culture, and Violence*. ed. Fuat Gürsözlü. 84-105. Leiden, Netherlands: Brill, 2018.

Harskamp, Anton Van. "Conflicts İn Social Science". *Conflicts in Social Science*. ed. Anton Van Harskamp. London & Newyork: Routledge, 1.st., 2015.

Kakar, Sudhir. *The Colors of Violence: Cultural Identities, Religion, and Conflict*. University of Chicago Press, 1996.

Kurtz, Lester R. (ed.). *Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict*. London: Academic Press, 2nd edition., 2008.

Küçük, Serhat- Güngör, Ozcan. "Brotherhood beyond the Ummah: Theological and socio-cultural perspectives to potential of coexistence". *HTS Theologiese Studies / Theological Studies 77* (28 Ekim 2021). <https://doi.org/10.4102/hts.v77i4.6745>

Lederach, John Paul. *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 1998.

Lim, M. vd. "Global Pattern Formation and Ethnic/Cultural Violence". *Science 317/5844* (24 Ağustos 2007), 1540-1544. <https://eurekamag.com/research/021/097/021097574.php>

Marx, Karl- Engels, Friedrich. *The Communist Manifesto*. New York: International Publishers Co, New edition., 1848.

Oxford Learner's Dictionary. ""Conflict"". Erişim 01 Kasım 2021. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/conflict_1?q=conflict

Öztürk, Mustafa. "Kur'an'ın Lafızcı (Literalist) Yorumu ve Din Referanslı Şiddet Olgusu". *Tarihi, Dinî, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, 385-398. Ankara: Kalkan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., 2016.

Thomas, Scott M. "Culture, Religion and Violence: René Girard's Mimetic Theory". *Millennium 43/1* (01 Eylül 2014), 308-327. <https://doi.org/10.1177/0305829814540856>

Vuong, Quan-Hoang vd. "On How Religions Could Accidentally Incite Lies and Violence: Folktales as a Cultural Transmitter". *Palgrave Communications 6/1* (04 Mayıs 2020), 1-13. <https://doi.org/10.1057/s41599-020-0442-3>